

## Skolorna i Ekeby, Närke



Göran Ekberg  
Maj 2001

## Inledning

Redan i början av 1600-talet inrättades skolor för undervisning av barn. Riksdagen beslöt 1640 att det i varje stad skulle finnas en skola där barnen kunde lära sig läsa i bok, skriva och räkna. Även vid en del bruk växte det fram barnskolor. I kyrkolagen som antogs 1686 stadgades bland annat att prästerna skulle vinnlägga sig om att ungdomen lärde sig läsa och förstå sina kristendomsstycken. De skulle också genomföra de så kallade husförhören vari man bland annat förhörde sig om allmogens läsförmåga och kristendomskunskap. Det var dock först 1726 som husförhören påbjöds i lag. Det finns goda skäl att antaga att läskunnigheten var tämligen utbredd under 1700-talet, även om det för de flesta innebar att man endast kunde tillgodogöra sig kortare och enklare texter. Av bouppteckningar under detta århundrade framgår att det i många hushåll fanns en eller ett par böcker, oftast en psalmbok.

## Kyrkans roll

I Ekeby låg under 1700-talets slut utbildningsansvaret dels på klockaren och dels på föräldrarna. Något större gensvar och förståelse för vikten av utbildning kan man dock inte finna. I sockenstämman påminns föräldrarna allt som oftast om *'en tidig, öm och flitig barnundervisning'*. År 1775 hade endast två till tre barn anmälts till undervisning hos klockaren och skolan ställdes därför in. Det framgår av sockenstämmoprotokollen att detta var snarast en regel än undantag.

Den undervisning som bedrevs skedde under kortare perioder och kanske bara några enstaka dagar under veckorna. Man talar dock om skolterminer och 1776 slutade denna vid midsommar. Troligen startade terminen först i början av maj. Så var fallet 1795. Man får förmoda att utbildningen därefter ansågs avslutad även om det då och då hände att eleverna så småningom hamnade vid något läroverk, i första hand Karolinska skolan i Örebro.

Klockaren Anders Törnblom får väl anses som den först kända läraren i Ekeby. Även om tidigare klockare säkert haft denna uppgift är han den förste som i källorna är omnämnd som lärare. Som ersättning för denna roll beviljas han 1 riksdaler per barn som bevisar undervisning. En tredjedel av denna summa skulle åtgå till ABC-bokens läsning. De resterande två tredjedelarna var ersättning för katekesens utanläsning och innanläsning i psalmboken. Det poängteras också att barnen bör komma till skolan väl förberedda, *"De som sänder sina barn till honom i skola bör åtminstone själva lära dem kunna bokstäver och börja med stavningen"*. Såvitt man kan förstå skedde undervisningen detta år, 1779 i klockarstugan. Det från samhällets sida allt mer ökade intresse för barnundervisningen som pågick under slutet av 1700- och början av 1800-talet ledde till att man började diskutera ambulerande skolor för att även de barn som hade lång väg skulle kunna beredas undervisning. I Ekeby diskuterade man redan 1817 en skolmästartjänst. Denne skulle vistas och undervisa en tid i varje by *"på det ett längre avstånd icke måtte bliva ett hinder för någon"*. Någon sådan tjänst inrättades dock inte och det var först genom folkskolestadgan 1842 som man på allvar började diskutera en fast lärartjänst.

## Folkskolan

Den 18 juni 1842 antogs den så kallade folkskolestadgan. Några av huvuddragen i densamma var, att det i varje skoldistrikt, oftast omfattande en församling, skulle finnas minst en fast skola med godkänd lärare. Ett skolråd med minst fyra ledamöter skulle väljas och alla barn skulle börja skolan senast vid nio års ålder. Ansvar för undervisningen lades på socknarna. Sockenstämman i Ekeby beslutade vid sitt sammanträde den 2 oktober 1842, om bildandet av en direktion för inrättande av en folkskola.

Något omedelbart införande av folkskola var det inte frågan om men i jämförelse med många andra socknar avverkades ärendet i tämligen god fart. År 1845 diskuterade man

bostad för den blivande skolläraren och även skolhusbyggnaden var på tapeten. Tyvärr hade de bräder och plank som var avsedda till skolhus blivit använda till orgelläktaren i kyrkan varför frågan lades på is och istället beslutades att man skulle inrätta övre våningen på sockenstugan till skolrum. Året därpå behandlades ansökningarna från de fyra personer som önskade bli lärare i Ekeby. De var C J Bergvall från Persberg, Anders Schöllin från Näsby, P E Karlin från Vallby och Per Holmberg från Hackvad. C J Bergvall valdes till Ekeby sockens första godkända lärare och tillträdet skulle ske den 1 maj 1847. Den 22 augusti samma år hade undervisningen ännu inte påbörjats. Då diskuterades vid sockenstämman hur man skulle kunna understödja de fattiga barnen med kläder och föda men frågan bordlades till dess att man visste hur många barn som blev inskrivna. Uppenbarligen fick man gehör hos föräldrarna för barnens skolgång. Terminspenningen som år 1847 varit 24 skilling nedsattes 1848 till 16 skilling *’Då skolkassan äger en betydlig behållning’*.

Skolfrågor och undervisning hade alltsedan 1686 i huvudsak varit en kyrkans sak. Det var framför allt läsning och förståelse av det kristna budskapet som skulle bibringas lärjungarna. Det var därför inte underligt att när socknarna i början av 1860-talet fick kommunalt självstyre, stannade skolfrågorna ofta kvar under kyrkans hägn. Ett skolråd kunde bildas, såsom i Ekeby men självskrivna ordförande var fortfarande prästen. Eftersom denne inte var vald av de röstberättigade kan man med fog påstå att demokratin nådde skolan långt senare än inom andra områden. I Ekebys fall först efter 1930-talet.

Omkring 1860 sker också några förändringar som medförde väsentliga omdaningar inom skolvärlden. Undervisningen i Sveriges skolor skedde från början nästan uteslutande efter den så kallade Lancastermodellen. De huvudsakliga dragen i denna undervisning var att alla årsklasser utbildades i samma klassrum, läraren var i huvudsak övervakare och till sin hjälp hade han äldre elever som agerade hjälplärare eller monitörer som de kallades. Monitörerna undervisade de yngre barnen i mindre grupper. Själva undervisningen gick i stort sett ut på rabblande och upprepningar. Det var genom innötning kunskaperna skulle bibringas barnen. Metoden förbjöds 1864 och ersattes i stället med klassundervisning under lärarens direkta ledning. Tyvärr finns inga dokument bevarade som kan belysa i vilken utsträckning och hur länge lancasterundervisningen var i bruk i Ekeby.

En annan förändring som inträffade 1859/1860 var inrättandet av folkskoleinspektionen. Inspektörernas uppgift var att tillse att undervisningen sköttes av behöriga lärare, i lämpliga lokaler och att dessa var utrustade med behövligt undervisningsmaterial. Eftersom folkskoleinspektörerna hade flera skoldistrikt att övervaka hade man också en helhetsbild av skolorna inom ett område. Vid en skolinspektion vid Qvarntorps mindre folkskola 1888 framgår t ex att barnen vid denna skola lika gärna kunde gå till Norrtorps skola i Sköllersta socken då avståndet inte var mer än 1/8 mil. Förhållandena var här också sådana att nästan samtliga boende i Rastorp, Qvarntorp, Ulfstorp med flera byar var underlydande till kapten Coyet på Norrtorp. Coyet var också den som tillhandahöll skollokaler både i Norrtorp och Qvarntorp.

### Undervisning och inventarier

Den lagstadgade skolplikten kom 1882. Orsaken till denna lags tillkomst, är naturligtvis den ovilja som fanns bland många att sända sina barn till skolan. Många barn behövdes hemma i arbete och andra kom från fattiga förhållanden där kanske både skolmatsäck och nödvändiga kläder saknades. Redan 1846 väcks frågan om hur man skall förse de fattigaste barnen med mat och kläder.

Skolrådet fick många tillfällen att förmana föräldrar att skicka sina barn till skolan. Även så sent som under 1930-talet förekom det att barn hölls hemma från undervisningen. År 1889 vid inspektion vid Qvarntorps skola, antecknar folkskoleinspektören; *”särskildt derutinnan att barnen tillåtas sluta skolan, när det faller föräldrar in att taga bort dem derifrån. Den nuvarande 3je klassen består af endast flickor. Hvar äro gossarna?”*. År

1894 hade änkan Maria Haglund från Hässelgården tagit sin 12-årige son ur skolan och satt honom i skomakarlära i Kumla. Det ogillades naturligtvis av skolrådet men godkändes eftersom husbonden/skomakaren var en bra och pålitlig man *"som kunde blifva honom till väsentligen större nytta än en så trilsk och egensinnig moder skulle blifva om skolrådet tvingade henne att hemtaga gossen"*. En regelrätt skolstrejk genomfördes på 1940-talet i Ulfstorp skola. Några av barnen från Kvarntorp hade hemma beklagat sig över sin lärarinna. Föräldrarna påtalade i sin tur missförhållandena för skolledningen. Lärarinnan blev ombedd att ta tjänstledigt för sin sjukdom som var av någon psykisk art. När hon efter en tid återkom till skolan vägrade eleverna, med föräldrarnas stöd, att gå till skolan. Först när det stod klart att lärarinnan var intagen för vård och senare omyndigförklarad, avblåstes strejken, Ekebys, till dags dato enda skolstrejk.

Man får väl ändå förmoda att de flesta elever fick något år i skolan och kunde inhämta åtminstone de mest grundläggande kunskaper i läsning, skrivning och matematik. Det var dock inte bara trilskande föräldrar som förhindrade undervisningen. Vid utbrott av epidemiska sjukdomar som scharlakansfeber eller den under 1919 grasserande engelska sjukan, stängdes skolan. Även naturens krafter kunde sätta käppar i hjulet, i mars 1908 rasade en snöstorm i tre dagar som gjorde det omöjligt för eleverna att komma till skolan. De elever som bevistade skolan fick under 1800-talet finna sig i att avhöra undervisningen stående vid sina bänkar. I några fall, som vid ovan nämnda inspektion, var bänkarna så låga att de inte ens kunde stå raka vid bänkarna. Vid Kyrkskolan meddelas 1902 att bänkarna i småskolan är för stora så att barnen måste *"Intaga en olämplig kroppsställning"*. Huruvida man fortfarande var stående i bänkarna framgår inte. Till hjälp i undervisningen hade man väggplanscher och *"Statens läsebok för skolan"*. De senare inköptes i 25 exemplar 1870, tillsammans med kartor över mellersta och södra Sverige samt Palestina. Dessutom anskaffades en jordglob och planscher för undervisning i teckning. Fem år senare kompletterades inventarierna med väggtavlor över djurriket, en handledning i gymnastik och vapenövning, folkskoleförfattningen och Svenska akademiens ordlista.

Examen skedde muntligt vid skolavslutningen men något bevis för de inhämtade kunskaperna existerade inte. Först 1894 infördes betygsböckerna i Ekeby. Anledningen var att man trodde att det skulle bli en sporre för barnen och även intressera föräldrarna. Skolavslutningarna var alldeles säkert både stämningsfulla och högtidliga även tidigare men 1893 bestämdes att examensavslutningen för små- och folkskolan skulle *"för mera högtidlighets skull"* ske i kyrkan.

Den undervisning som bedrevs i mitten av 1800-talet var huvudsakligen koncentrerad på läsövningar och hade starka religiösa inslag. Med tiden får den en mer samhällsnyttig inriktning och i Ekeby införs på 1890-talet till exempel slöjdskolor både för pojkar och flickor. Det var i första hand husbehovsslöjd som lärdes ut men det förekom även att man satte större projekt i händerna på eleverna. År 1912 önskar Röda korset ett samarbete med flickorna i slöjdskolorna och att de får förfärdiga lakan, örngott, skjortor med mera att användas i krigstid. I fredstid skulle dock alstren stanna inom socknen och användas vid epidemier, folkfester och dylikt. Förslaget godkändes av församlingen.

## Skolhusen

En av de viktigaste punkterna i folkskolestadgan var inrättandet av minst en fast skola inom varje skoldistrikt. Själva lokalfrågan ska kanske ses som en borgen för en kontinuerlig verksamhet inom skolområdet. De tidigare ambulera skolorna var beroende av allmänhetens välvilja. Lokaler skulle upplåtas för verksamheten och det var säkert sällsynt att man kunde ta emot större grupper barn i ett och samma rum. Som tidigare har nämnts inrättades Ekebys fasta folkskola först på övervåningen till sockenstugan. Sockenstugan var belägen i det nordvästra hörnet av nuvarande prästgården. En ny skola byggdes så småningom på motsatta sidan av landsvägen, det nuvarande församlingshemmet. En utredning gjord av länsstyrelsen 1950 anger byggnadsåret till 1870 men några belägg för detta har inte stått att finna bland kyrkans

handlingar. Inköp av undervisningsmaterial och klädhängare till barnen i mars 1870 gör det troligare att kyrkskolan snarare stått färdig redan 1869.

Skollokalerna användes dock stundom även till andra aktiviteter. När pastorn 1878 skall gifva bort sin dotter upplåtes lokalerna *"mot åliggande för honom att ansvara för att ingen skada sker å rummen eller å planteringslanden utanför"*. Skolläraren Eklind hade förutom sin tjänst också intäkter av handelsverksamhet. Denna bedriver han i skolans lokaler och får 1884 förnyat tillstånd för densamma.

Ekeby är ingen stor socken varken till yta eller folkmängd. Ändå var inskrivningen vid skolan så pass stor, 111 elever 1869, att platsbrist rådde vid skolan. Dessutom hade skolbarnen i de södra och östra delarna av socknen en tämligen lång väg till skolan. Problemet löstes på två sätt. Dels inrättade man undervisningen på så sätt att varje klass eller avdelning var frånvarande turvis en dag i veckan. Dels uppstod skollokalerna på andra platser i socknen. I Ålsta hade man 1869 förlagt den så kallade repetitionsskolan. Många av lokalerna var tillfälliga, Ålsta var en av dem, och i bruk en termin eller två. Andra blev så småningom fasta skolor. En av dessa var Torsta skola.

I Torsta hade den nybildade missionsförsamling, genom tillmötesgående från Torsta byamän, inskaffat en möteslokal i början av 1870-talet. Redan år 1874 hade man hyrt ut densamma till Ekeby församling, att även användas som skollokal. Hyran var 50 kr per år. Med tiden förföll byggnaden allt mer. Eftersom kostnaden för byggnadens underhåll var övermäktig missionsförsamlingen beslöt man att skänka denna till skoländamål. Likaså ställde Torsta byamän marken till förfogande *"att huset för framtiden å deras mark får orubbadt kvarstå sålänge det för samma ändamål användes"*. Gåvoskriften överlämnades 21 oktober 1895 och denna skola var sedan i bruk fram till 1923 då den nya skolan i Torsta byggdes.

Störst problem hade man i de södra delarna av Ekeby. Vägen till kyrkskolan var lång och där fanns uppenbara svårigheter att anskaffa en fast skollokal. Vid Rastorp fanns en skola 1874, i Högtorp 1877 och vid Kvarntorp 1883. Att tillvaron för skolan var osäker förstår man av ett skolrådsprotokoll från 1889. *"Åtskilliga missförhållanden har uppstått mellan lärarinnan vid Qvarntorp och en därstädes boende trotjänare till kapten Coyet som nödvändiggjorde antingen beviljande af begärat afsked åt lärarinnan eller ombyte af skollokal ...beslöts på förslag af kammarjunkare Coyet att tillsvidare ny lokal måste anskaffas för skolan och lärarinnan"*. Räddare av situation blev hemmansägare Adolf Gustafsson som två veckor senare beslutade sig för att skänka en tomt på en *"naturskön och välbelägen plats vid Svedins torp"*. Skolans namn blev Ulfstorps skola och den uppfördes efter Planch 1A i normalritningar för folkskolor med vissa förändringar av måtten. En del av byggnationen och inredningen ombesörjdes för övrigt av ovan nämnde Adolf Gustafsson.

Ytterligare skolor var önskvärda. För en del elever var skolvägen lång och 1899 begärde byborna i Hässelgärdet och Kappetorp att få en skola förlagd där. En begäran som *"lämnades utan afseende emedan de af stämman stämplades såsom orimlige"*. År 1897 ägde Ekeby tre skolor, Kyrkskolan, Torsta skola och Ulfstorps skola. Försäkringsvärdena berättar något om standarden på byggnaderna. Kyrkskolan var försäkrad för 9.500 kr och inventarierna 1.200 kr. Ulfstorps skola, 5.000 kr med inventarier för 500 kr. Torsta skola var i sämst skick och värdet uppgick 3.000 kr och inventarierna endast 200 kr. Fyra år tidigare hade Torsta skola rustats upp då man bland mycket annat lät reparera taket som var så otätt att *"Ihuset lyste därigenom"*. Huset som hade tillkommit som en tillfällig möteslokal hade naturligtvis i grunden brister i konstruktionen. Otaliga reparationer sker genom åren men först 1923 får Torsta en ny skola.

Ulfstorps skola går ett lite annorlunda öde till mötes. Under fem decennier hade skolan fungerat som en typisk landsbygdsskola. Redan innan Svenska skifferoljebolagets etablering i Kvarntorp 1941, rådde platsbrist i skolan. En utbyggnad planerades 1939. Kriget gjorde det möjligen mindre angeläget med denna utgift. Men då Kvarntorp började befolkas med industriarbetare och tjänstemän uppstod ett akut behov av större skollokalerna. Man inrättar därför en skolsal på vinden 1942 men därmed var problemen

inte lösta. Slöjdundervisningen sker i en lokal som Skifferoljebolaget tillhandahåller och när bolaget återtar denna lokal 1944 börjar man på allvar diskutera om inte industrin kunde vara behjälplig med ett skolbygge i Kvarntorp. På grund av det rådande kriget var trångboddheten säkert inte något som prioriterades men andra omständigheter skulle styra skolans öde.

Skifferoljebolaget hade undan för undan utnyttjat och brutit den mark man hade koncession på. Miljontals kronor hade investerats under krigsåren och när kriget väl var slut ansåg staten att en fortsatt verksamhet skulle vara det bästa sättet att förvalta gjorda investeringar. Brytningen av skiffer försiggick 1946 endast 100 meter från Ulfstorps skola och schaktet låg i riktning mot skolan. Bolaget begärde i december att få köpa skolan av Ekeby kommun och efter endast en dryg månads betänketid hade man sålt skolan mot löfte att skifferoljebolaget ordnade skollokaler. Ulfstorps skola revs omedelbart i slutet av januari 1947. Någon utredning av frågan kom aldrig till stånd, man litade fullständigt på att Skifferoljebolaget skulle lösa skolfrågan. Av den nya skolan blev, för de yngre barnen en barack i Kvarntorps bostadsområde och de äldre bussades till Pålsboda.

På grund av den växande befolkningen i Kvarntorps samhälle var en ny skola av nöden. Placeringen av densamma var dock inte självklar. Ekeby och Gällersta kommuner blev 1951 en storkommun och skolfrågan blev därmed inte enbart en fråga för Ekebydelen av storkommunen. En plats för den nya skolan som diskuterades var Björka men slutligen bestämdes att skolan skulle ligga i Kvarntorp, ett samhälle som vid tillfället hade en ökande befolkning och en till synes stabil industri. Skolbygget kom till slut igång och 1956 kunde de första eleverna vara med om en skolavslutning i Kvarntorps skola. Kyrkskolan och Torsta skola kom att fortleva ytterligare några år. Först när den nya kommunsammanslagningen skedde 1971, då Ekeby blev en del av Kumla kommun, lades dessa skolor ner. Därefter skjutsades samtliga Ekebybarn till Kvarntorps skola. Efter skifferoljebolagets nedläggning i mitten av 1960-talet har det skett en ständig befolkningsminskning i Kvarntorps samhälle. I gengäld kom den demografiska tyngdpunkten att ligga i Ekeby samhälle. Kravet på en skola nära hemmet var ingalunda ny men fick under 1980- och 1990-talen fog för sig då allt färre barn bodde i skolans närhet och allt fler fick skjutas med skolbussar. En ny skola byggdes därför 1999 alldeles intill den gamla Kyrkskolan. Skolan består idag av klasserna 1-5 och övriga elever får åka skolskjuts till skolor i Kumla.

## Källor

Kumla kyrkoarkiv (*nu i landsarkivet i Uppsala*)  
Skolrådsprotokoll för Ekeby församling  
Sockenstämmoprotokoll för Ekeby församling

## Kumla kommunarkiv

Ekeby kommun  
Folkskolestyrelsen

Ekeby-Gällersta kommun  
Byggnadsnämnden